

KUNGL. VITTERHETS
HISTORIE OCH
ANTI KVITETS AKADEMIEN

ÅRSBOK 2019

STOCKHOLM 2019

THE ROYAL SWEDISH ACADEMY OF LETTERS,
HISTORY AND ANTIQUITIES

ACADÉMIE ROYALE SUÉDOISE DES
BELLES-LETTRES, DE L'HISTOIRE
ET DES ANTIQUITÉS

KGL. SCHWEDISCHE AKADEMIE FÜR LITERATUR,
GESCHICHTE UND ALTERTÜMER

© 2019. De enskilda författarna och KVHAA, Stockholm

Grafisk formgivning: Lars Paulsrud

www.vitterhetsakademien.se

ISBN 978-91-88763-15-0, ISSN 0083-6796

DanagårdLiTHO, Ödeshög, 2019

IDA ÖSTENBERG

Döden i kejsarfamiljen

KOLLEKTIV SORG OCH MAKTENS KRISHANTERING
UNDER AUGUSTUS OCH TIBERIUS

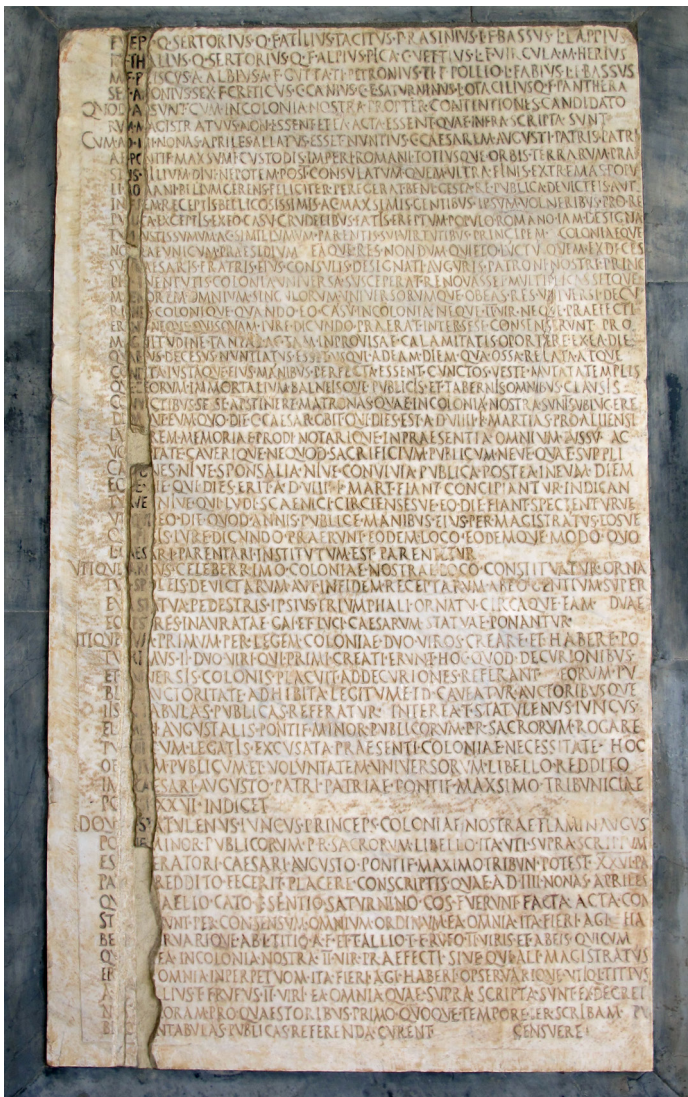
LUCIUS CAESAR var på väg till Spanien när han nitton år gammal drabbades av plötslig sjukdom och avled i Massilia den 20 augusti år 2. Ett och ett halvt år senare dog hans tre år äldre bror Gaius i Lykien i sviterna av ett oläkt sår. De båda bröderna var Augustus barnbarn, men också hans adopterade söner. Kejsaren hade under många år favoriserat de två, samtidigt som senaten och folket förlänat dem utnämningar och hedersuppdrag. Det var uppenbart att bröderna var ämnade att ta över kejsarens värv efter Augustus död.

Gaius och Lucius var mycket populära i Rom, och dödsbuden motogs med djup sorg. De hade representerat Roms ungdom, Roms framtid – vem skulle nu efterträda Augustus? Visserligen var Rom på papperet fortfarande en republik, men kejsarmakten hade vid denna tid konsoliderats och den julisk-claudiska familjen antagit formen av en dynasti. Kejsarhuset hade redan tidigare drabbats av oväntade dödsfall bland tänkbara arvtagare: först avled Marcellus, Augustus systerson, år 23 f. Kr., sedan Drusus den äldre, Livias son, år 9 f. Kr. Båda låg nu begravda i Augustus monumentala mausoleum på Marsfältet i Rom. Agrippa, Augustus närmaste hand, var också borta, samtidigt som Drusus bror Tiberius hade gått i självald exil på Rhodos. Gaius och Lucius frånfälle innebar en djup kris för både kejsarhuset och det romerska samhället.

Detta föredrag handlar om hur Rom, styrande och styrda, hanterade det kollektiva trauma som Gaius och Lucius dödsfall framkallade. Emellanåt kommer jag även att referera till Drusus den äldres frånfälle. Dennes son Germanicus död år 19 återkommer också i analysen – dels eftersom den orsakade våldsamma reaktioner i Rom, dels då minnes- och sorgeritualerna vid detta tillfälle i många avseenden tycks ha efterbildat de ceremonier som utformades i samband med Gaius och Lucius död. Ämnet utgör en del av mitt projekt som akademiforskare vid Kungl. Vitterhetsakademien, *Conflicted ceremonies. Public mourning in late Republican and early Imperial Rome*. Inom projektet studerar jag hur man i antikens Rom hanterade maktens dödsfall genom ritualer och minnesmarkörer i det offentliga rummet. Min utgångspunkt är att dödens kollektiva sorg utgör känslostarka trauman och utlöser krisreaktioner, vilka samhället är satt att hantera, kanalisera och kontrollera. Gemensam sorg kan ge upphov till samhällshotande yttringar men frammanar även identitetsstärkande aktioner, såsom gemensamt utförda minnesceremonier. Fokus i projektet ligger på just detta spänningsfält mellan konflikt och konsensus framkallat av kollektiv sorg. Jag är vidare särskilt intresserad av vad övergången mellan romersk republik och kejsartid innebar för hanteringen av maktens dödsfall, och hoppas kunna belysa denna politiska förändring utifrån perspektivet offentlig sorg.

Pisa

Låt oss börja med att bege oss till Pisa i dagens Toscana. Bakom domkyrkan med dess berömda lutande torn ligger *Camposanto monumentale*, en medeltida gotisk byggnad, som hyser gravplats, museum och kapell. Bland inskrifterna som murats in i den södra pelargångens väggar finner vi två av särskilt intresse för detta föredrag: den romerska stadens dekret till Lucius och Gaius Caesar, båda återfunna i början av 1600-talet. Marmorinskrifterna tillkom i samband med brödernas dödsfall och vittnar om stadens gemensamma sorgeritualer och hedersbetygelser. Hänvisningar till ett senatsbeslut avslöjar att man mottagit direktiv

Pisadekretet till Gaius, från *Camposanto monumentale*, Pisa.

Foto: Sailko (Wikimedia Commons).

från Rom. Det är därför troligt att liknande lokala beslut tagits runtom i det romerska riket.

Vad berättar då inskrifterna? Enligt förordningen som gäller Lucius (*Decretum Pisanum de augendis honoribus Lucii Caesaris*, förkortat *DPL*) beslutade Pisas stadsråd att bygga ett altare, där offentliga och privata gåvor skulle offras till Lucius maner ("andar") varje år på hans dödsdag, den 20 augusti. Det andra dekretet, inhugget efter Gaius död (*Decretum Pisanum de augendis honoribus Gaii Caesaris*, förkortat *DPG*), är bättre bevarat och ger fördjupad kunskap om hur Pisa och Rom hanterade de unga kejsarsönernas död. Här listas Gaius stora bedrifter och man beskriver den djupa sorg hans bortgång medfört. Vidare finns regler om hur tiden fram till hans begravning skall handhas. Dessutom, berättas det, skall en triumfbåge resas, smyckad med krigsbyten och statyer av de båda bröderna flankerande ytterligare en staty av Gaius, klädd i triumfdräkt.

Gaius dödsdag den 21 februari

Stor betydelse läggs vid dagen för Gaius frånfälle, den 21 februari. Så här står det i *DPG* (63-71):

Och att dagen Gaius Caesar dog, den 21 februari, skall ihågkommas som en sorgens dag på samma sätt som *dies Aliensis* och iakttas i närvarande tid enligt allas beslut och vilja; och att man skall säkerställa att inga offentliga offer eller några publika bönehögtider eller bröllop eller offentliga banketter någonsin hålls, planeras eller offentliggörs för den dagen eller på den dagen, dagen som skall vara den 21 februari; inte heller skall teaterspel eller cirkusspel hållas eller beskådas den dagen; och att på den dagen årligen ämbetsmännen eller de som har domsrätt i Pisa skall offra till Gaius maner, på samma ställe och på samma sätt som dessa offer upprättades till Lucius Caesar.

Ordet för dag, *dies*, upprepas i detta avsnitt inte mindre än åtta gånger. Enligt mitt förmenande avspeglas här två förhållanden: dels det faktum att Caesars genomgripande kalenderreform år 45 f. Kr. givit den enskilda nu fastställda dagen ökad betydelse och därmed ytterligare en arena att

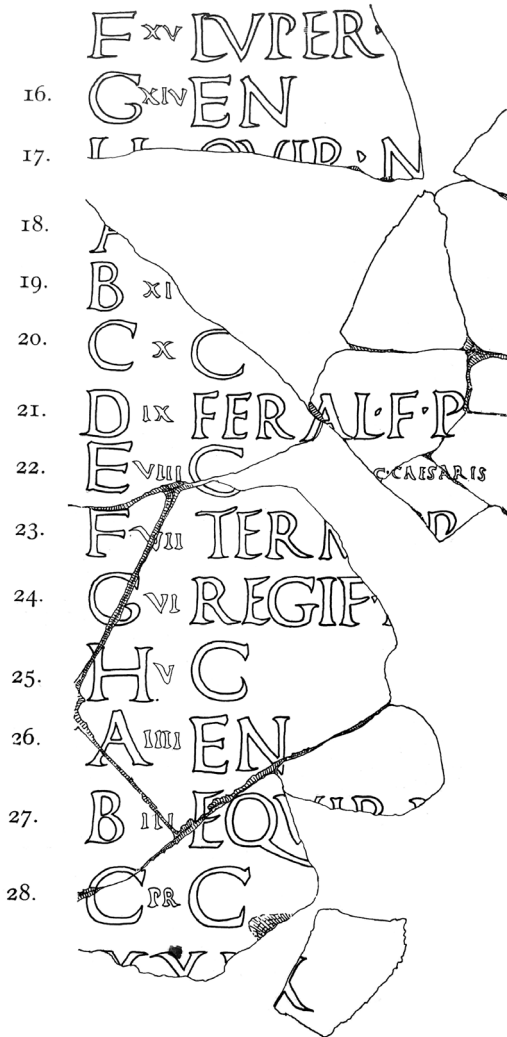
manifestera familjens bedrifter, dels det förändrade politiska styret. Under republiken hade dödsdagar uppmärksammats enbart inom den egna släkten. Med Augustus blev kejsarfamiljens årsdagar datum att notera och gemensamt högtidlighålla för hela Rom. Fysiska kalendrar ristade i sten sattes under det tidiga principatet upp över hela riket. Så finns också Gaius dödsdag inskriven den 21 februari på bevarade fragment av kalendrar från olika platser i Mellanitalien (de så kallade *fasti Verulani*, *fasti Gabini* och *fasti Cupresnes*).

Just denna dag, den 21 februari, var vidare av tradition religiöst och ceremoniellt präglad, ett förhållande som mig veterligen inte uppmärksammats i tidigare forskning. Mellan den 13 och 21 februari firade Rom varje år den så kallade *Parentalia*, under vilken de enskilda familjerna hedrade sina anfäder- och anmödrar. På högtidsperiodens sista dag, den 21 februari, inföll *Feralia*, då alla medborgare uppmanades att bära gåvor till de dödas gravar. *Feralia* var en offentlig romersk sorgedag, då all övrig verksamhet avstannade, templen stängdes, inga affärer fick förrättas och inga bröllop hållas.

Minnesritualerna för Gaius den 21 februari var enligt Pisadekretet desamma som för brodern: offentliga djuroffer vid brödernas altare utförda av svartklädda ämbetsmän följda av enskilda medborgares offer av mindre gåvor. Vi vet att liknande ceremonier utfördes i Rom och troligen på andra platser runtom i riket. *Fasti Verulani* betecknar den 21 februari som *Inferae C. Caesaris* (tillägnad Gaius underjordiska andar). På en inskrift funnen i Sevilla i Spanien (*tabula Siarensis*) uppges vidare att det vid Augustus mausoleum i Rom fanns bronstavlor uppställda med senatsbeslut att vid denna deras grav offra till Gaius, Lucius och senare till Germanicus maner på deras respektive dödsdagar.

Att Gaius dödsdag sammanföll med *Feralia* innebar att de enskilda familjernas och kejsarhusets sorgeceremonier integrerades. På en och samma dag uppmanades romarna att bege sig till förfädernas gravar med offer och att vid Augustus mausoleum i Rom alternativt vid ett lokalt uppfört altare skänka gåvor till den döde Gaius andar. Möjligen gick

Februarius

man först till familjens gravar och därifrån till kejsarfamiljens, kanske tvärtom. Men genom denna fysiska rituella förflyttning i stadsrummet kom alla romerska familjer denna dag att inkludera den döde kejsarsonen i släktens ceremoni, och vice versa. Den emotionella upplevelsen förstärktes ytterligare av att dagen markerade klimax på *Parentalia*, då uppmärksamheten nära tio dagar varit riktad mot de döda. Möjligen tydliggörs symboliken ytterligare av att *DPG* använder sig av verbformer av just ordet *parentare* (som i *Parentalia*) för att beskriva dödsriterna till Gaius. Detta begrepp saknas i det tidigare dekretet till Lucius.

Den mytiska dimensionen är också en faktor. Firandet av *Feralia* den 21 februari ansågs stamma från Aeneas sorgespel för fadern Anchises på Sicilien (Ovidius, *Fasti* 2.543–546). John Scheid (1993) har också visat att Vergilius beskrivning av dödsriterna till Anchises i femte boken av *Aeneiden* och Pisadekreten innehåller slående likheter. Båda ger uttryck för den nya kejsarliga ideologi som genom riter och ceremonier hänvisade till romerska historiska traditioner och gjorde anspråk på gudomlig härkomst – Aeneas var far till både Roms och den juliska släktens anfader Iulus (Ascanias) och likaså son till en gudinna.

Romerska årsdagar innehade en stark religiös innebörd. Symboliken i Gaius dödsdag förstärkes kraftfullt av att den sammanföll med firandet av minneshögtiden till de döda förfäderna, djupt förankrad i romersk tradition och dess religiösa ceremonier. Var dagen en slump? Gaius dog efter en längre tids sjukdom i öst, och Pisadekretet låter oss veta att det tagit mer än fem veckor innan man mottagit dödsbudet. Detta är spekulation från min sida, men jag tror inte att det kan uteslutas att dödsdatumet justerades någon dag för att sammanfalla med *Feralia*.

Pisadekretet till Gaius avslöjar ytterligare en dimension förknippad med dödsdagen. Dagen (*dies* upprepas här tre gånger i samma mening): ”skall ihågkommas som en sorgens dag på samma sätt som *dies Alliensis* och iakttas i närvarande tid enligt allas beslut och vilja”, *pro Alliensis lu[gub]rem memoriae prodi notarique in praesentia omnium iussu ac vo[lun]tate*. Dödsdagens betydelse framträder här med stor tydlighet.

Dies Alliensis, den 18 juli, var dagen då romarna år 390/387 f. Kr. förlorade slaget vid floden Allia norr om Rom mot gallerna, vilka därefter intog staden. Nederlaget är det enda som finns nertecknat i de romerska kalendrarna och en av ytterst få militära förluster där vi över huvud taget känner till datumet.

Dies Alliensis är vidare ett av enbart två historiska datum som står inskrivna i vår enda bevarade kalender från republikansk tid (*fasti Antiates maiores*). Det andra är Roms födelsedag, den 21 april. *Dies Alliensis* hade redan tidigt en unik ställning i det romerska medvetandet, och bevarade kalendrar och skriftliga källor bekräftar att man fortsatte att uppmärksamma dagen långt fram i kejsartiden. *Dies Alliensis* var romarnas gemensamma olycksdag. Den omgärdades av restriktioner. Affärerna var stängda, vilket poeten Ovidius applåderar, eftersom han denna dag hade en fullgod ursäkt att inte köpa smycken till älskarinnan. Dagen betecknas i källorna som *ater* (svart), *nefas* och *religiosus* (olycksdrabbad), *damnatus* (skyldig, brottslig), *infaustus* (olycksbringande) och *flebilis* (att begråta). Att Gaius dödsdag nu skall uppmärksammas på samma sätt som *dies Alliensis* vittnar dels om hur kejsarfamiljens öden och olyckor vävs samman med statens, dels om dödsfallets betydelse för Rom.

Från Pisadekreten kan vi således utläsa hur de minnesritualer som skapades för de augusteiska prinsarnas dödsdagar, i synnerhet för Gaius, genom starka symboliska markörer integrerades i Roms traditionella kalendariska högtider. På så sätt gavs ritualerna kring dödsdagarna en historisk förankring samtidigt som de innebar en genomgripande förändring av romersk offentlig sorg – nu riktad mot medlemmar av kejsarfamiljen. Detta sätt att legitimera maktövertagandet genom att förankra ceremonier i republikanska äldre, återupptäckta och emellanåt påhittade traditionella ritualer är typiskt för Augustus och betraktas som en av de viktigaste strategier med vilka han lyckades bevara och stabilisera den egna makten. Faktum är att Pisainskrifterna ger ytterligare ett exempel på samma augusteiska fenomen: *iustitium*.

Marmorporträtt av Gaius Caesar. Från British Museum. Foto: Raymond Ellis.

Iustitium

Förutom föreskrifterna kring Gaius dödsdag finns i *DPG* även anvisningar för hur man i Pisa skall iaktta perioden från att hans död förkunnats den 2 april fram till att hans begravning i Rom genomförts. Under denna tid skall affärer, bad och tempel stängas, matronor sörja, sorgedräkt iklädas och det vanliga sociala umgänget begränsas. Att perioden innebar en sorgperiod runtom i riket bekräftas av en av kalendrarna (*fasti Cuprenses*) som låter meddela att Gaius avlidit den 21 februari och att man i Rom beslutat om att införa ett så kallat *iustitium* fram till att hans ben burits in i Augustus mausoleum (*Romae iustitium indictum est*] *donec ossa eius in [Ma]esol[aeum inlata sunt]*). En annan inskrift från mausoleet bekräftar att ett *iustitium* utfärdades även i samband med brodern Lucius död.

Begreppet *iustitium* är republikanskt och betyder *ius sistere*, ”att stänga rättsväsendet”. Det utgjorde ett slags undantagstillstånd, då förutom domstolar även bad, tempel och affärer stängdes och befolkningen bytte klädedräkt. *Iustitium* utlystes vid fara för staten och innebar att ett samlat fokus låg på gemensamma krigsförberedelser. Vi känner till ett tillfälle då *iustitium* var resultatet av ett militärt nederlag: enligt Livius utlyste romarna ett spontant undantagstillstånd efter att man kapitulerat mot samniterna vid de Caudinska passen 321 f. Kr. *Iustitium* signalerade kris och vaksamhet. Möjligen utfärdades ett *iustitium* vid Sullas död (Granius Licinianus 36.33, avfärdat som en efterkonstruktion av Russell, 2016). Men även Licinianus vittnar om kris: åtgärden var satt att skydda Sullas döda kropp från att skändas. Sulla utgör hur som helst ett eventuellt republikanskt undantag. Det är med den julisk-claudiska kejsarfamiljen som undantagstillstånd kom att utlysas vid dödsfall: Drusus död år 9 f. Kr. följdes eventuellt av ett *iustitium*; säkert är att de utfärdades vid Lucius, Gaius, Augustus (år 14), Germanicus (år 19) och Drusus den yngres (år 23) död.

Min tolkning av julisk-claudiska *iustitia* är att de applicerar det re-

publikanska undantagstillståndets innebörd av kris och vaksamhet på ett för Rom nytt sammanhang, det nu etablerade kejsarhusets dödsfall. De signalerar att övrig verksamhet skall avstanna för att samhället skall kunna fokusera sina resurser på en gemensam kris. Återigen finns en koppling till reaktioner i samband med militära nederlag; liksom efter motgången vid Caudium innebar dödsfallen en period av trauma, sorg och hot. Och på samma sätt som nederlaget vid Allia (*dies Alliensis*) medförde Gaius död en *clades*, förlust/olycka, och en *calamitas*, katastrof, såväl för samhället i stort som för kejsarhuset.

Pro patria mori

Faktum är att Pisadekretet rörande Gaius beskriver hans död just som en mycket stor och plötslig *calamitas* (DPG 58). Även andra familjemedlemmars frånfälle beskrivs i termer av samhällelig olycka. Då Germanicus dog år 19 skall soldater, ämbetsmän och folket i Rom enligt Tacitus (*Annalerna* 3.2) ha ropat att *res publica* fallit och att allt hopp var ute, medan Drusus bortgång enligt en annan källa beskrivs såsom en *publica damna* (kollektiv skada, *Consolatio ad Liviam* 200). Inte olikt den nya betydelsen av *iustitium* används alltså ett språkbruk som under republiken var förknippat med allvarliga motgångar för och hot mot kollektivet nu för första gången om enskilda individers bortgång.

Att medlemmarna av kejsarfamiljen sammankopplas med statens väl kommer också till uttryck i ett annat nyspråk, där de unga prinsarnas död beskrivs i termer av offer för Rom som helhet. Källor skriver att Drusus den äldre dog *pro re publica*, för staten (Seneca), och *pro patria*, för fäderneslandet (*Consolatio ad Liviam*). Med Gaius och Lucius antar dessa formuleringar officiell status och huggs i sten. Så berättar Pisaediktet att Gaius sårades å statens vägnar, en grymt öde som ryckte honom från det romerska folket (*ipsum vulneribus pro re pu[bli]ca exceptis ex eo casu crudelibus fatis eruptum populo Romano*). Senare hyllas Germanicus med inskrifter som omtalar att han dog för fäderneslandet, *pro patria*, och staten, *pro re publica* (*Tabula Siarensis* 115; Tacitus, *Annalerna* 2.83).

Att Drusus, Gaius och Germanicus dog för fäderneslandet kan synas vara högtravande formuleringar. Ingen av dem föll på slagfältet: Drusus ramlade av en häst och avled senare av sviterna, Gaius dog först arton månader efter att han sårats, och Germanicus misstänktes ha blivit giftmördad. Själva konceptet att dö för fäderneslandet är inte heller en i grunden romersk tanke; till skillnad från den athenska demokratin saknas under den romerska republiken i stort sett hyllningar av döden på slagfältet såsom varande något positivt och eftersträvansvärt. Först under senrepublikens inbördeskrig framträder konceptet, och även då vid ytterst få tillfällen. Cicero föreslår att de fallna i striderna mot Antonius vid Mutina skall föräras ett monument eftersom de dog för fäderneslandet (*Filippiska talen* 14,30–31). Här handlar det alltså om en intern strid mot Ciceros huvudfiende, inte om romerska soldater som dör i kamp mot främmande arméer. Dessutom byggdes aldrig monumentet. Cicero anses ha blivit inspirerad av Perikles berömda liktal över de fallna athenarna (Sordi 1990). Även Horatius välkända *dulce et decorum est pro patria mori* anses vanligen inspirerat av grekiska förlagor, i synnerhet den arkaiske poeten Tyrtaios. I sitt romerska sammanhang representerar *dulce et decorum* något nytt. Under större delen av republiken skulle Horatius vers uppfattats som främmande.

Samtidigt som Cicero och senare Horatius skriver om att dö för fosterlandet inträffar ytterligare en förändring – de döda bärs nu för första gången tillbaka till Rom för att där ges en offentlig begravning och gravsätts på Marsfältet. Tre fall är kända från senrepubliken: Sulla, Hirtius och Pansa, där de två sistnämnda stupade under just inbördesstriderna mot Antonius vid Mutina. (Vidare begravdes Julia, Caesars dotter, på Marsfältet och Caesar själv var ämnad för samma grav; båda dog dock i Rom.) Så följer de kejserliga döda: Marcellus, Drusus, Lucius, Gaius och Germanicus, som alla avled långt från Rom och i procession fördes till staden för en offentlig ceremoni och begravdes i Augustus mausoleum på Marsfältet. Som jag uppfattar det finns en förbindelse med den nya tanken på offer för fäderneslandet. Dör man för staten, bör denna också

Porträttskulptur av Lucius Caesar. Från Arkeologiska museet i Korinth.
Foto: Ilya Shurygin.

tillhandahålla en gemensam ceremoni och en gravplats på offentlig plats, här Marsfältet. Båda nyheterna tycks uppkomma först specifikt med inbördeskriget mot Antonius; därefter framträder de med tydlighet i och med den maktförskjutning från meritokrati till en monarkisk dynasti som kejsartiden innebar.

Ytterligare en nyhet är att unga män begravs offentligt. Under största delen av republiken talar källorna enbart om begravningar för äldre män och kvinnor. Caesars unga fru och dotter ska under senrepubliken ha begravts under offentliga ceremonier, medan källorna först med de augusteiska prinsarna vittnar om unga män som förärades en publik begravning. Här finns ett heroiserande drag, där de döda beskrivs i halvgudomliga termer. Möjligen är detta en influens österifrån, som slår rot i Rom först i och med att makten koncentreras kring en enda familj.

Kris: konflikt och konsensus

Gaius och Lucius dödsfall, liksom Marcellus, Drusus och Germanicus, tolkades sålunda som en stor olycka och kris för samhället i stort. Men även för kejsarfamiljen innebar dödsfallen, vid sidan av den privata sorgen, ett hot. Maktens död riskerar alltid att frambringa sociala och politiska konflikter. I Rom mindes man att senatshuset bränts till grunden i samband med Clodius begravning år 52 f. Kr. Likaså hade Augustus i unga år erfårit hur adoptivfadern Caesars död och begravning slutade i uppror, tumult och inbördeskrig. Som en säkerhetsåtgärd skyddades Sullas döda kropp av soldater, och soldater var likaledes närvarande när Augustus begravdes år 14, en ceremoni han själv planerat.

Drusus, Gaius, Lucius och Germanicus hade betraktats som Roms stora framtidshopp. Deras plötsliga dödsfall utlöste kraftfulla känslor av sorg, men också av ilska och frustration. När Germanicus dog år 19 utbröt tumult i Rom: människor ska enligt Tacitus ha attackerat templet, slagit sönder altare och satt ut sina barn. Ropen ekade i den romerska natten: ”Ge oss tillbaka Germanicus!” Förtvivlan blandades med vrede, mot de giftanklagade Piso och Plancina, men också mot kejsaren Ti-

berius och hans mor Livia, som misstänktes ligga bakom den folkkäre hjälten Germanicus död. Hotet mot kejsarhuset var reellt och avvärdades först med Pisos rättegång och självmord.

Misstankar om mord utförda av Augustus och i synnerhet av Livia fanns i omlopp även i samband med Drusus, Gaius och Lucius död. En orsak torde vara just de omfattande känslomässiga reaktioner som sätts i rörelse när samhällets unga, omtyckta, folkkära plötsligt och utan synbar orsak avlider. Massiv kollektiv sorg och vrede kräver förklaringar och syndabocker. De kan leda till revolter; det är troligen ingen slump att en större sammansvärjning mot Augustus uppdagades snart efter Marcellus död och en annan efter Drusus frånfälle.

Gaius och Lucius död innebar sålunda en politisk kris för såväl kejsarfamiljen som Rom i stort. De extensiva hedersbetygelser och ceremonier som Pisadekreten och andra källor vittnar om kan tolkas som kollektiva ritualer satta att läka det samhällliga trauma som dödsfallen utlöste. Från kejsarens sida handlade det delvis om att avvärja potentiella hot; från senatorers och stadsstyrandes sida anar vi både en egen ambition och en önskan att vara kejsaren till lags. Men viktigare är att ritualerna fyllde ett ömsesidigt behov hos makt och medborgare. De kollektiva ceremonierna är till sin natur sammanfogande och identitetsskapande; i ritualen manifesteras och förhandlas samhällets självbild och värderingar. Ceremonierna kring de döda prinsarna erbjöd en möjlighet för den enskilde att få utlopp för sorgen, för samhället att stärka kollektivet och för Augustus att knyta medborgarna närmare kejsarhuset och på sätt även stärka deras lojalitet.

Pisadekretet talar explicit om att sorgen vid Gaius död drabbade både den enskilde individen och alla tillsammans (*DPG* 55–56). Och ”alla sörjde” (*omnes luxerunt*) står det på en inskrift till Lucius vid Augustus mausoleum; på samma gång en beskrivning, en förenande bekräftelse, en uppmaning och kanske även en tillrättavisning av avvikarna, kejsarhusets kritiker.

I Pisadekretet berättas vidare att var och en privat (*privatim*) efter

det offentliga offret (*publice*) vid altaret hade möjlighet att ge gåvor som kunde bestå av ett ljus eller en krans. Aktiva handlingar såsom gemensamma processioner till och genom staden, klädombyte och offer bidrar tillsammans med hymner, dofter och förhöjda sinnes- och känslouttryck till den kollektiva ritualens kraft. Kollektivet förde också rent konkret de döda kropparna till Rom (Dio Cassius 55.12.1). En inskrift från Ostia låter berätta att tusentals fackelbärande människor strömmade till för att möta Lucius begravningsprocession och vidare om hur sorgklädda ämbetsmän turades om att bära kroppen. Även beträffande Marcellus, Drusus och Germanicus vet vi från källorna att långväga processioner med den dödes kropp eller aska samlade stora mängder deltagare och åskådare i städerna längs vägen. I Drusus fall betonas hur kejsarfamiljen deltog eller ledde tåget vilket skapade starka sympatier. Makten måste visa trovärdighet i sin sorg för att ritualen ska stärka banden med medborgarna. Sålunda ledde Tiberius och Livias frånvaro och avsaknad av tecken på sorg i samband med Germanicus död och begravning till misstro och protester. Vi påminns om att dödens och sorgens ritualer kan verka båda gruppstärkande och splittrande.

Monarki

För att sammanfatta: de sorge- och minnesritualer för Lucius och Gaius som finns inskrivna i Pisadekreten vittnar tillsammans med andra källor om en lång rad olika hedersbetygelser, offer och minnesceremonier. Några hade republikanska förebilder, andra uppträder först i senrepubliken, åter andra är nya för kejsartiden och tidigare främmande för Rom. Det är också tydligt att medan källorna är vagare vad beträffar de tidiga dödsfallen, Marcellus och Drusus den äldres, framträder ceremonierna tydligare och mer utarbetade i och med Lucius, Gaius och senare Germanicus död. Nu utfärdar senaten påbud, nu skrivs ritualerna in i sten, nu utmärks dödsdagarna i de romerska kalendrarna, nu utfärdas *iustitia*, nu inkluderas manifestationerna i *Parentalia* och *Feralia*, nu lanseras ett nytt symboliskt språkbruk där sorgen jämförs med Roms

största nederlag, och nu talar man i termer av offer för fäderneslandet.

Lucius och Gaius dödsfall innebar troligen att romarna återupplevde tidigare känslor av förlust de haft i samband med Marcellus, Drusus den äldres och även Agrippas frånfällen. Förmodligen stärktes också sympatierna för kejsarhuset i samband med varje enskilt dödsfall. Man kan också föreställa sig att sorgen uppfattades som mer kännbar vid Gaius och Lucius död eftersom Roms invånare på nära håll följt bröderna under hela deras uppväxt; dessutom var de unga och så tydligt avsedda för kejsarrollen. Vid det här laget hade också Augustus och kejsarfamiliens makt konsoliderats, de dynastiska anspråken förstärkts, mausoleet öppnat för döda, och man hade troligen utvecklat strategier för att hantera de kriser som dödsfallen innebar.

Redan med Marcellus och Drusus ser vi emellertid flera av de förändringar i offentlig sorg som kom att tydliggöras och förstärkas med Lucius, Gaius och sedan Germanicus. Själva idén att Rom kollektivt sörjer en ung mans frånfälle, bär hans döda kropp till Rom, håller en offentlig begravning, gravsätter honom på Marsfältet och håller återkommande minnesritualer är ny för kejsartiden. Det som tidigare hanterats inom de enskilda familjerna är nu en statsangelägenhet. Sorgeritualerna visar med all tydlighet att Rom nu är en monarki.

Och till slut: triumf

Romarna led otaliga militära nederlag, men erkände sig aldrig besegrade i ett krig. Man fortsatte helt enkelt strida tills man vann och kunde fira triumf. *Dies Alliensis* utgör nederlagets påminnelse, men kriget mot gallerna slutade med att Camillus återtog Rom i triumf. Förluster i litteraturen beskrivs ingående, men avslutas åter och åter med firande av triumf. Den romerska berättelsen är alltid densamma: nederlag, olycka, kris och död övergår till slut alltid i att Rom triumferar.

På samma sätt finner vi i berättelserna om de olyckliga augusteiska dödsfallen också framställningar av triumf. I Pisadekretet för Gaius följs föreskrifterna om offer och minnesritualer av ett beslut att resa en triumf-

båge till Gaius smyckad med en staty av honom i triumfdräkt och byte taget från fienden. I livet firade Gaius aldrig triumf; först i döden mottog han den äran. Åt Germanicus byggdes efter hans död hela tre triumfbågar, en i Rom, en i Syrien, där han dog, och en i Germanien där han vunnit de strider som gav honom en triumf år 17. Enligt inskriften från Spanien, *Tabula Siarensis*, skulle germaner och galler framföra offer vid den germanska bågen årligen på Germanicus födelse- och dödsdag. På triumfbågen i Rom fanns en staty av Germanicus i triumfvagn, bildrepresentationer av de erövrade folken samt en inskrift som lät berätta att Germanicus dött för *res publica*.

Redan under republiken visades triumfscener i samband med kända mäns begravningar. Men det är först med principatet som en enskild, kejsaren eller en manlig familjemedlem, framställs såsom triumferande i döden. När Augustus begravdes transporterades den döda kroppen i en triumfvagn krönt av en vaxskulptur föreställande kejsaren i triumfkläder (Dio Cassius 56.34.1–2). Kroppen bars sedan genom triumfporten (Tacitus, *Annales* 1.8; Dio Cassius 56.42.1). Kejsarens triumf i döden kom också att markera hans apoteos, förgudande. På Titusbågen, rest efter att kejsaren avlidit och blivit gud, syns Titus stående i triumfvagn, som transporterar honom på en och samma gång triumferade in i staden och i apoteos. Och när Trajanus dog fördes hans kropp i ett postumt triumftåg in i Rom.

Denna kejsartidens triumfala symbolik i samband med död och begravning uppträder för första gången i samband med den augusteiska familjens dödsfall. Beskrivningen av Drusus liktåg i *Consolatio ad Liviam* (329–335) framställer honom såsom mötande sina förfäder stående i triumfvagn och beskriver begravningen såsom mycket lik en triumf (*funus simillimum triumpho*). På det så kallade Belvederealtaret daterat till mellan 12 och 2 f. Kr. strävar en manlig figur (tolkad av Buxton som Drusus) i triumfvagn upp mot himlen medan andra vinkar farväl (möjligen Livia, Gaius och Lucius). Triumfbågarna till Gaius och Germanicus talar samma språk. De manifesterar kejsarfamiljens segrar också i döden

och antyder gudomlig status. Genom bilder av byte och besegrade folkslag manifesteras samtidigt imperiets ostoppbara erövringar och segrar. Till och med dödens nederlag förvandlas i kejsartidens romerska ritual och formspråk till en triumf.

Föredrag den 8 januari 2019

Översättningarna från latinet är författarens.

R E F E R E N S E R

- BELL, C. 1992. *Ritual theory, ritual practice*, New York & Oxford: Oxford University Press.
- BERT LOTT, J. 2012. *Death and Dynasty in Early Imperial Rome. Key Sources with Text, Translation, and Commentary*, Cambridge: Cambridge University Press.
- BUXTON, B. 2014. 'A New Reading of the Belvedere Altar', *American Journal of Archaeology* 118:1, s. 91–111.
- DAVIES, P. J. E. 2004. *Death and the Emperor*, Austin: University of Texas Press.
- DEGRASSI, A. 1963. *Inscriptiones Italiae 13:2: Fasti et Elogia*, Rom.
- OSGOOD, J. 2018. *Rome and the making of a World State, 150 BCE–20 CE*, Cambridge: Cambridge University Press.
- ROWE, G. 2002. *Princes and Political Culture. The new Tiberian Senatorial Decrees*, Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- RUSSELL, A. 2016. 'Why did Clodius shut the shops? The rhetoric of mobilizing the crowd in the late Republic', *Historia* 65:2, s. 186–210.
- RYSTEDT, E. 2016. 'Mellan rummet och rörelsen. Om avfärdsmotivet i bildframställningar av den romerska apoteosen', *Tahiti: Konsthistorien som vetenskap*, <http://tahiti.fi/04-2016/tieteelliset-artikkelit/mellan-rummet-och-rorelsen-om-avfardsmotivet-i-bildframstallningar-av-den-romerska-apoteosen/>
- SCHIED, J. 1993. 'Die Parentalien für die verstorbenen Caesaren als Modell für den römischen Totenkult', *Klio* 75, s. 188–201.
- SORDI, M. 1990. 'Cicerone e il primo epitafio romano', in *Dulce et decorum est pro patria mori. La morte in combattimento nell'antichità*, ed. M. Sordi, Milano: Vita e Pensiero, s. 171–179.
- TONER, J. 2013. *Roman Disasters*, Cambridge, Malden, MA: Polity Press.

- VEKSELIUS, J. 2018. *Weeping for the res publica: Tears in Roman political culture*, Lund University: The Department of Archaeology and Ancient History (avhandling).
- ÖSTENBERG, I. 2014. 'War and remembrance. Memories of defeat in ancient Rome', i *Attitudes towards the past in Antiquity: Creating identities*, Proceedings of an International Conference held at Stockholm University 15–17 May 2009, eds. B. Alroth & C. Scheffer, Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis (*Studies in Classical Archaeology* 14), s. 255–265.
- ÖSTENBERG, I. (i tryck 2019). 'The Arch of Titus: Triumph, Funeral and Apotheosis', i *The Arch of Titus*, ed. Steven Fine, Penn State University Press.